

Lilia Citko*

ŚWIECKA LITERATURA PRZEKŁADOWA XVI WIEKU – ŹRÓDŁO DO BADAŃ HISTORII JĘZYKA BIAŁORUSKIEGO (NA PODSTAWIE PRZEKŁADÓW ROMANSÓW RYCERSKICH)

SIXTEENTH CENTURY SECULAR TRANSLATED LITERATURE –
WITH REFERENCE TO THE STUDY OF THE HISTORY
OF THE BELARUSIAN LANGUAGE (BASED ON TRANSLATIONS
OF CHIVALRIC ROMANCES)

The article is devoted to the analysis of linguistic features of an Old Belarusian translation of a chivalric romance (the so-called Belarusian Tristan). Special attention is given to lexical borrowings through the Polish medium and vocabulary of South Slavonic origin.

Keywords: chivalric romance, Old Belarusian language, borrowings from Polish, South Slavonic vocabulary

Słowa kluczowe: romans rycerski, język starobiałoruski, zapożyczenia polskie, leksyka południowosłowiańska

WPROWADZENIE

Ruskojęzyczne piśmiennictwo na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, kulturowo wpisane w system literacki kręgu cerkiewnosłowiańskiego, w znacznej mierze nosiło charakter przekładowy. Oprócz bogatej w różne gatunki literatury religijnej (apokryfy, hagiografia, homiletyka) i przekładów opowiadań pochodzących ze Wschodu i Bizancjum (m.in. wywodząca się z Indii schryścianizowana powieść moralno-dydaktyczna *Barlaam i Joasaf*) pojawiły się tu również tłumaczenia powieści o tematyce antycznej i historycznej (np. *Troja*, białoruska

---

* Zakład Badań nad Językiem Pogranicza, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, pl. Niezależnego Zrzeszenia Studentów 1, 15-420 Białystok; e-mail: l.citko@uwb.edu.pl.

Aleksandreida, historia o Attyli), a także zachodnioeuropejskie romanse rycerskie: *Tristan i Izolda* oraz *Bowo z Antony* [Michniewicz, 1994, s. 148–149]. Pozostając pod wpływem tradycji cerkiewnoruskiej, rodzime czternasto- i piętnastowieczne piśmiennictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego, w opinii historyków literatury, zachowywało swoją średniowieczną strukturę gatunkową i ideowo-estetyczną [Brazgunou, 2009, s. 7–29]. Nie była ona w stanie sprostać oczekiwaniom czytelnika czasów odrodzenia. W sytuacji niedostatecznego rozwoju literatury rodzimej nowego typu ważną rolę przypadła przekładom utworów literatury zachodnioeuropejskiej, bogatej już w wiekach średnich w różnorodne formy gatunkowe (m.in. romans rycerski, nowela wierszowana, poemat epicki) i tworzonych w językach wernakularnych. W XVI wieku tłumacze w państwie litewsko-ruskim podjęli wyzwanie przeszczepiania na własny grunt nowych gatunków. Zwykle, jak się podkreśla:

[...] nie były to dosłowne tłumaczenia, lecz parafrazy, opracowania twórcze, uzupełnione materiałami o różnorodnej treści. Wstępując w interakcję z literaturą oryginalną oraz w pewnym stopniu z folklorem, dzieła przekładowe stawały się nabytkiem literatury oryginalnej [Brazgunou, 2013, s. 9].

Spśród różnych gatunków świeckiej literatury przekładowej XV–XVII wieku szczególną popularność zyskał romans historyczny i romans rycerski. Rozpowszechnieniu utworów o treści historycznej sprzyjała niewątpliwie obecność wątków wojenno-patriotycznych w rodzimym gatunku literatury białoruskiej – laptopisie. Zjawisko to stanowi potwierdzenie tendencji występujących wcześniej w literaturze europejskiej, w której utwory historyczne rozwijały się w wyniku beletryzacji dzieł historiograficznych i kronikarskich. Nowym gatunkiem na gruncie literatury białoruskiej XVI wieku stał się romans rycerski. Zmodyfikowany w stosunku do pierwowzoru zachodniego, dostosowany do „ideowych zapotrzebowań i gustów literackich miejscowych elit”, stanowił źródło propagowania wzorców heroizmu, wierności i służenia ojczyźnie wśród szlachty, która w Wielkim Księstwie Litewskim uważana była za odpowiednik rycerstwa zachodnioeuropejskiego. Przystawając jednak głównie zewnętrzne ideały rycerskie, nie wytworzyła ona kultury kurtuazyjnej, ideału służenia rycerza damie, co skutkowało tym, że w białoruskiej wersji romansu wątek miłości okazywał się być mniej istotnym elementem fabuły niż problem walk, pojedynków, przygód i śmierci rycerzy [Brazgunou, 2013, s. 22].

Opowieść o Tristanie i Izoldzie (tzw. *Białoruski Tristan*) to niewątpliwie najbardziej reprezentatywny przykład gatunku określanego jako romans rycerski. Starobiałoruska wersja legendy o rycerzu Tristanie znana jest z jedyne go przekazu

znajdującego się w rękopiśmiennym Kodeksie Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu (sygn. Rkp. 94). Zabytek zawiera również inne opowieści oraz dokumenty szlacheckiej rodziny Uni(e)chowskich z Nowogródzczyzny na Białorusi, w której posiadaniu kodeks początkowo się znajdował. Rękopis otwierają przekłady dwóch średniowiecznych romansów rycerskich – opowieści o Tristanie i o Bowie z Antony, objęte wspólnym tytułem *Починається повесть о витезах с книг сэрбських, а звацца о славномъ рыцэры Трычан[е], о Анцалоте и о Бове и о иншыхъ многыхъ витезах доб[рыхъ]*. W tekście Kodeksu opowieść o Bowie jest jednak wyodrębniona jako *Исторыя о княжати Кэвидоне* – ojcu Bowy. Zajmujący kolejne karty rękopisu tekst to *Исторыя о Атыли королі угорьскомъ*, będąca starobiałoruską translacją polskiego tłumaczenia *Historii spraw Atyle* (1574) Cypriana Bazylika, który przełożył łacińskojęzyczny utwór węgierskiego historyka i poety Mikłósa Oláha.

Białoruski Tristan (BT) – najstarszy zabytek białoruskiej literatury świeckiej, ale także jedyna zachowana słowiańska wersja tzw. Tristana prozą¹, przedstawia wyjątkową wartość jako źródło badań historycznojęzycznych. Datowany na lata osiemdziesiąte XVI wieku manuskrypt zawiera tekst, który pod względem treści jest bliski włoskojęzycznej redakcji weneckiej z XV wieku. Sławista włoski S. Graciotti [1971, s. 305–323] wskazał utwór *Tristano Veneto* z 1486 roku jako pierwowzór legendy, który ma być najbliższy białoruskiemu przekładowi. Zwrócił uwagę, że około dwie trzecie tekstu białoruskiego oparte jest na redakcji weneckiej. Ustalenia te potwierdziła i uszczegółowiła nieco później włoska badaczka E. Sgambati [1977–1979, s. 33–53], dowodząc, że końcowa część BT wykazuje wpływ innych redakcji, pochodzących z tradycji tokańskiej, takich jak *La Tavola Ritonda* czy *Il Tristano Riccardiano*².

Według ustaleń pierwszych badaczy zabytku³ przekładu dokonano jednak nie bezpośrednio z protografu włoskiego, lecz ze źródła serbskiego. Dotychczas nie udało się go odnaleźć, a na medium południowosłowiańskie wskazują obecne w języku starobiałoruskiego przekładu „serbizmy” leksykalne, zidentyfikowane przez dziewiętnastowiecznych badaczy zabytku – A. Brücknera [1886, s. 345–391] oraz A. Wiesielowskiego [1888, s. 126].

¹ Istnieją dwie starsze wersje słowiańskiego *Tristana* napisane wierszem. Są to czeskie rękopisy z 1449 i 1483 roku, inspirowane niemieckimi adaptacjami mitu Tristana (gł. Eilharta z Obergu i Gotfryda ze Strasburga), por. *Аповесць пра Трышчана* [Michniewicz, 1994, s. 41].

² Do wyników badań E. Sgambati akceptująco nawiązała we wstępie do tłumaczenia *Tristana* na język angielski emigracyjna badaczka białoruska Zora Kipel [por. Kipel, 1988, s. XXIII].

³ Rękopis poznański został odkryty i po raz pierwszy opisany przez rosyjskiego i ukraińskiego sławistę O. Bodianskiego [por. Bodianskij, 1846, s. 3–32].

Ważne miejsce BT wśród zabytków języka białoruskiego wynika między innymi z faktu, iż reprezentuje on gatunek literacki, który umożliwił jego twórcy swobodę stylistyczną i uniezależnienie od archaizującej tradycji cerkiewnosłowiańskiej, a to sprzyjało przenikaniu do tekstu cech żywego języka. Nasycenie utworu elementami języka mówionego tłumaczy się również tym, że *Tristan* nie jest literalnym, lecz raczej wolnym przekładem, formą adaptacji oryginału, która stwarzała tłumaczowi możliwość ujawnienia jego zdolności pisarskich [Karskij, 1921, s. 78; Brazgunou, 2013, s. 28]. Na poziomie języka znajduje to swój wyraz chociażby w „odcerkiewizowaniu” ortografii zabytku przez dopuszczenie wariantywnej realizacji wielu białoruskich cech fonetycznych, wprowadzaniu do utworu regionalizmów fleksyjnych czy też stosowaniu słownictwa obfitującego w środki leksykalne nieznane literaturze religijnej.

1. JĘZYK BT. FONETYKA, FLEKSJA

Zjawiska **fonetyzacji ortografii**⁴ najdobitniej zaświadcniają utrwalone w tekście *Tristana* zapisy procesów **dyspalatalizacji spółgłosek szumiących i [c]** (por. *жыли* 4, *тужыти* 5, *дружыны* 76, *ажыдаючы* 92, *стержыса* 93; *иншыы* 47, *поспешыти* 61, *забышыса* 68; *бачыль* 21, *вчыню* 23, *лечыти* 41; *защытила* 17, *щы*^m 49; *в рецэ* 2, *опецэ* 4, *ласцэ* 4, *цэрко*^e 92); **stwardnienia [r’]** (np. *гморыль* 2, *говоры* 3, *прыятелэ* 3, *прыкрыто* 6, *тры* 58, *затворы*^{la} 60, *вдарыль* 62, *прыянь* 67, *Хрыста* 73, *господарына* 76); **repartycji [u]/[u]**, graficznie realizowanej w postaci licznych zapisów z *в* (np. *на вмгъ* 5, *Трыцана вморы*^{mu} 10, *дитэ вмерлоэ* 10, *велми вда*^hно 15, *не вмгъла* 17, *сэ втомилы* 19, *такого врожэ*^hя 30, *не вмгъль* 32, *и*^eвошы 35, *и*вказала 37, *ему вгожэ* 54, *не може втечы* 71, *в темницы вкинути* 71; *оста*^eмо 9, *пра*^eда 11, *невда*^hно 13, *напротивку* 14, *дэвка* 47, *за*^eтра 80); **spółgłosek protetycznych** (np. *гв-окно* 2, *ув-одноу коморе* 30, *гв-о*^hно^h коморе 38, *ув-Грленгдэю* 19, *гв-одинъ великии домъ* 71, *гв-остро*^e 80, *гв-оную цэрко*^e 92, *ув-обе*^hны^h палаць 106); **akania** (por. *а*^hганы 86, 113, *гара*^hдъ 31, *ина*^hхо^hнико^h 27, *ина*^hхо^hнику 49, *ина*^hхо^hника 74, *па*^hганы^h 118 oraz hiperyzmy stanowiące pośrednie świadectwo obecnego w języku pisarza akania: *олмарэю*⁵ 11, nazwy własne з *Q*^hцалотомъ 61, *Полмиде*^{жс} 29, *Огдрета* 52, które wielokrotnie poświadczane zostały w formach *Анцало*^m, *Паламиде*^{жс}, *Агдрэ*^m).

⁴ Osobliwości fonetyczne i fleksyjne zabytku dokładniej omówione zostały w innej publikacji [por. Citko, 2017, s. 359–372].

⁵ Пор. *альмария*, *армария* ‘szafa, skrzynia’ [HSBM, I, 142].

Zabytek stanowi również cenne źródło dokumentujące stan **fleksji starobiałoruskiej** z silnie zaznaczoną tendencją do przekształceń, które przybliżają poszczególne kategorie morfologiczne do współczesnego systemu, jak na przykład zaawansowane procesy **adverbizacji form na -ucz/-eczy, -wszy** (typu *кленучы* 15, *бегучы* 32, *несучы* 96, *идучы* [...] i *лежечы* 104, *могучы* 127; *помавишы* 1, *видевишы* 6, *чушы* 6, *мовишы* 43), z których wykształciły się białoruskie imiesłowy przysłówkowe. Niektóre zjawiska fleksyjne, wykazując nawiązania regionalne, na przykład wysoka frekwencja **końcówki -mo** w 1. os. l. mn. czasu teraźniejszego/przyszłego prostego i w imperatywie, traktowanej jako cecha południowo-zachodnich gwar białoruskich (por. *будемо* 6, *остамо* i *поведамо* 9, *оставмо* i *вѣнимоса* 4, *нарадимоса*, *поедьмо завтра* 13, *хочемо* 67, *понехамо*), okazały się istotne przy ustalaniu genezy zabytku, jego lokalizacji terytorialnej – miejsca powstania bądź pochodzenia tłumacza⁶.

2. SŁOWNICTWO. ZAPOŻYCZENIA W BT

Historię miłości dwojga bohaterów – Tryszczana i Izoty – autor starobiałoruskiego przekładu przedstawia na tle kultury rycerskiej, z właściwym jej kodeksem etycznym, określonym stylem życia, kulturowanymi zwyczajami (pasowanie na rycerza, turnieje) i techniką wojenną. Reguła stanu rycerskiego wymagała od rycerza pobożności, uczestniczenia w mszy, walki za wiarę chrześcijańską. Nieodłącznym elementem życia rycerza były też szlachetne rozrywki (polowania, turnieje, gry) dające możliwość wykazania się umiejętnościami fizycznymi i „cnotami rycerskimi”. Oddanie realiów oraz kolorytu epoki wymagało od autora przekładu zastosowania nowych środków leksykalnych, nieznanymi piśmiennictwu religijnemu. Tym należy tłumaczyć nasycenie utworu z jednej strony zapożyczeniami, służącymi do nominacji nieznanymi na gruncie rodzimym desygnatów, z drugiej zaś licznymi aforyzmami (typu *Гдѣ естѣ ненави^{em}, та^m милости нѣтъ* 76; *Што са не продае^m, того не може^m купити* 110) i związkami frazeologicznymi typowymi dla języka potocznego (np. *класти у смѣхъ* ‘obracać w żart’ 54; *кинутися на великую вагу* ‘rzucić wszystko na szalę’ 121).

2.1. Zapozyczenia polskie

Wśród zapożyczeń leksykalnych ujawnia się szczególnie liczna grupa polonizmów. Kwalifikowanie poszczególnych leksemów i ich znaczeń w tekście jako pożyczek polskich nie jest naturalnie kwestią bezdyskusyjną. Problemy

⁶ Na podstawie analizy cech morfologicznych tekstu T. Jasińska-Socha opowiedziała się za południowo-zachodnio-białoruskim rodowodem BT [Jasińska-Socha, 1979, s. 107].

metodologiczne, o czym piszą zarówno polscy, jak i białoruscy badacze tego zagadnienia [m.in. Karaś, 1996, s. 60; Walczak, 1999, s. 73; Bułyka, 1972, s. 6], wynikają głównie z pokrewieństwa obu języków i związanego z tym podobieństwa strukturalnego. Może to utrudniać odróżnianie polonizmów od elementów rodzimych, na przykład archaizmów lub innowacji leksykalnych, będących wynikiem procesów ewolucyjnych języka białoruskiego, paralelnych do zjawisk słownikowych polszczyzny [Smułkowa, 1988/2002, s. 293–305]. Część wyrazów, uznanych w słownikach białoruskich⁷ za pożyczki polskie, to w istocie leksemy odziedziczone z okresu słowiańskiej wspólnoty językowej. Dokumentują je za- bytki piśmiennictwa, choć we współczesnym języku zostały utracone. Głównym argumentem przemawiającym za ogólnosłowiańską genezą takich wyrazów są ich poświadczenia na obszarze południowosłowiańskim. Problem ten można zilustrować kilkoma przykładami z tekstu przekładu BT:

ЛЕКАТИСЯ, ЛЯКАТИСЯ ‘bać się, odczuwać strach; niepokoić się’ HSBM, 16, Bułyka, 187 (*Не лека^цса королю Ма^рко, не дава^ц дани, але ото^цмиса мечомъ на поли за ню^ж 9; Прошу та для Бога, мѣ^ц са самъ к собѣ и не лека^цса 63*)

Por. stpol. *lękać, lękać się* ‘bać się, odczuwać strach; niepokoić się’, scs. *lęcati* ‘zastawiać sidła’, ukr. *ljakaty* ‘przerażać, straszyć’, *ljakatysja* ‘bać się, przerażać się’ – z prsł. *lękati (>*lęcati) od jednokrotn. czas. **lękti, lęko* ‘giąć, krzywić, wyginać, napinać’ BorSEJP, 286.

(З)ЛЯКНУТИСЯ ‘wystraszyć się, przerazić się’ HSBM, 17 205 (*И были имъ супротивныи вѣтръ, и морнары лѣкнуса и змогалуса много 54; Коли Трыцан то чуль, злѣкьса велми, што будетъ познанъ 38; И велми са злѣкли, боачьса га^бы 95*)

Por. scs. *sъlęsti, sъlęko* ‘zgiąć, skrzywić’ BorSEJP, 286.

ОКРУТНЫЙ ‘okrutny, straszny, surowy, nieludzki, ciężki’ Bułyka, 225 (*Та^к са стало, и тая окрутнаа сме^рть [мне прышла] 1; Ждали корола Аполо^а и вдарыли на него и его самого, по^амавши, окруне зранили 1; Мы оставуе^а весели, а ты вмирае^а окруною сме^ртью 22*)

Por. pol. *okrutny* (od XV w.) ‘nieznający litości, srogі, nieludzki, nieubłagany’; strus. (od XIV w.) przysł. *okrutně* ‘surowo, okrutnie’, (w XVI w.) *okrutnyj* ‘srogі’, serb./chor. *òkrūt* i *òkrūtan* ‘okrutny, surowy’. W związku etymologicznym z *kręty*, psł. *krōtъ ‘skręcony, powyginany; obrotny, zwinny, przebiegły’, którego kontynuanty mają znaczenie odpowiadające *okrutny* (np. ros. *krutoj* ‘surowy, okrutny’) – od psł. **o(b)-krōtiti* ‘okręcić dokoła’. W pol. -u- zamiast

⁷ Chodzi głównie o pracę A. Bułyki [1972].

oczekiwanego -ę- tłumaczy się wpływem stcz. (*ukrutny*) lub zachowaniem starej oboczności rdzennej samogł. *o/*u BorSEJP, 389.

ПОТВАРЬ ‘potwarz’ Bułyka, 255; ‘fałszywe oskarżenie’ HSBM, 27 262 (*А во вси^x мои^x людех^x нѣтъ чоловѣка, которы^и бы могъ битисѧ з Бланоромъ, ани сѧ са^и тако^е чую, бы^x сѧ могъ ѿ^m его потвары ѿ^mвести* 58; *А если сѧ ва^m види^m, иложыте миръ межы нами, а неха^и коро^и а^рлендэ^иски^и буде^m воле^и ѿ^m потвары* 65)

Por. pol. *potwarz* ‘oszczerstwo, obmowa, bezpodstawne zarzuty’ (od XIV w.) od *potwarzyć* ‘bezpodstawnie oskarżyć, obwinić’ od prsl. *potvoriti ‘przetworzyć, przekształcić, zmienić’; por. też serb./chor. *potvòriti* ‘posądzać kogoś; obwiniać, oczerniać, spotwarzać’ BorSEJP, 471.

Znaczącą liczbę wśród pożyczek udokumentowanych w BT stanowią jednak leksemy o genetycznie niemieckim, łacińskim, czeskim czy włoskim źródłosłowie, noszące jedynie znamiona polskiego pośrednictwa w procesie ich zapożyczenia. Zakresy znaczeniowe tego typu wyrazów pozwalają wyodrębnić kilka kategorii tematycznych:

1. Rzemiosło rycerskie, ekwipunek

БЛЯХА ‘pancerz z metalowych płytek’ HSBM, 2, 80; ‘blacha, metalowa płyta’ Bułyka, 45 (*Трыца^и мѣшы слуха^и и шо^и з гостилницю з бляхахъ и во все^и зброи* 20)

Por. stpol. *blach* (od XIV w.) ‘pancerz’, stukr. *bljacha* ‘zbroja’ ze śrwniem. *blëch* (niem. *Blech*) ‘blacha’ BorSEJP, 29.

ГЕЛМЪ ‘helm’ HSBM, 6, 259, Bułyka, 81 (*Трыца^и рекъ: „Да^ите ми гелмъ”. И дали ему добры^и гелмъ* 20; *Трыца^и прыступилъ и талъ его велики^и гдаром по гелму* 32; *Рыцеру, зложы гелмъ на голову и руба^имоса* 119)

Por. pol. *helm* (niem. *Helmet*) ‘ochronne okrycie głowy, zwykle metalowe’ SWO.

РЫЦЭРЬ ‘rycerz’ Bułyka, 291 (*Король зна^и брата своего велми доброго рыцэра* 9; *А з мое дѣи не видель есми лѣтшио^и з рыцэра, а коли до^иде^m лѣ^m, буде^m великое доброты* 20; *И в тые дѣи прыехали три рыцэры ѿ^m Г^икруглого Стола корола Артишша* 26; *И дивлюса, якъ смеешь ѿ^оцовати з лю^ими добрыми, бо еси негоде^и з рыцэры ѿ^обовати* 47; *И нѣтъ того рыцэра, которы^и бы по^оналъ толко муки дла млѣсти, колко Трыцанъ* 69)

Por. pol. *rycerz* (od XIV w.) ‘wojownik stanu szlacheckiego, szlachcic’, w stp. też ‘żołnierz, wojownik; goniec’, stcz. *rytieř*, zapożyczenie ze śrwniem. *rit(t)er* ‘rycerz’, pierwotnie ‘jeździec’ (od *reiten* ‘jeździć konno’), prawdopodobnie za pośrednictwem czeskim BorSEJP, 529.

ТУРНАИ ‘turniej’ Bułyka, 328 (*И прышли гв Орленьдыю для оное панъны, которая мѣла заму^ж ити, и для того велела кликати на ту^{рна} 26; А Трыщанъ за^вжды мѣль на сэрцы и мысли^н, якъ в то^н друго^н турнаи мѣль бы с^л з ни^н росправити, с ты^н рыцэро^н с чо^рным щыто^н и з двема мечы 29; Пне, повед^а ми ѿ Паламидежу – ѿ^н ли добыль ту^{рна} 36)*)

Por. pol. *turniej* (śrwniem. *turnei*) ‘w średniowieczu: zawody rycerskie, walka (piesza lub konna) prowadzona według określonych zasad’ SWO.

ШЫРМЕРЬСТВО ‘walka, zmaganie się’ (*Кроль ре^к: „Почтены^н витезю Трыщане! По шы^рмерьству есми тебе по^нналъ и проси^н есми Бога, абыхъ не вме^р наглою смертью ѿ^м жестоки^х вда^рцовъ твои^х и ѿ^м острога меча твое^{го} 112)*)

Por. pol. *szermierstwo* ‘szermierka’, przen. ‘walka, zmaganie się; spór, polemika’ SJP. Por. też *szyrm* ‘obycie towarzyskie, ogłada, polor’, też ‘cięcie, cios, uderzenie’ (niem. *schirmen* ‘chronić, zasłaniać; fechtować się’) SJP.

ФРЕЗЪ, ФРИЗЪ ‘ciężki koń’ Bułyka, 341 (*Прывели ему доброго фреза 21)*)

Por. stpol. *fryz, frez* ‘ciężki, duży koń z rasy pochodzącej z Fryzji’ SWO, 236.

2. Szlachetne rozrywki, gry (w tym nazwy instrumentów muzycznych)

АР(Ъ)ФА ‘harfa’ Bułyka, 31 (*И коли буде^н су^рно готово, вложы ма в него и да^н ми мою ар^рфѣ, а другую лютню 23; Па^н Трыща^н каза^н прынести тое веселе, которы^н с^л Самси^ж весели^н – трубы, дуды, лютни, ар^рфы, а^рганы, шахи, ва^рцабы 113)*)

Por. pol. *harfa* (niem. *Harfe*) ‘instrument strunowy szarpany’ SWO.

ЛЮТНЯ ‘lutnia’ Bułyka, 192 (*И коли буде^н су^рно готово, вложы ма в него и да^н ми мою ар^рфѣ, а другую лютню 23; Позы^н ми тое лю^тни: видимъ, и^ж велми пекне играешъ, а мы хожалые витези – аче^н хто з насъ троха на лю^тни гмеетъ 115)*)

Por. pol. *lutnia* (śrwniem. *lūte*, z wł. *liuto*) ‘strunowy szarpany instrument muzyczny pochodzenia arabskiego, w XV–XVII w. popularny w Europie’ SWO.

ШАХЫ, ШАХИ ‘szachy, rodzaj gry’ Bułyka, 361 (*Та^к ти я говору, рыцэру, што нихто с^л мнѣ не противи^н в ша^хы играти 92; Король шоль в шате^р и зосталъ оныя пание в ша^хы играю^н, которыя шахи были кры^тталовы, велми пекны 109)*)

Por. pol. *szachy* (od XV w.) ‘rodzaj gry’ (pierwotnie chyba ‘komplet figur do tej gry’), poch. z Persji (pers. *šah* ‘król, monarcha’). Do pol. przejęte z niem. *Schach* (*Schachspiel*) ‘szachy’ lub za pośrednictwem czeskim BorSEJP, 590.

ВАРЦАБЫ ‘rodzaj gry’ HSBM, 2, 11, Bułyka, 57 (*Играⁿ в шахы и ^e ва²цабы лепшеⁿ на^o иныхъ, и всакое его доброты не было ро^eни 14*)

Por. pol. *warcaby* od XV w. ‘rodzaj gry’, zapożyczenie z czesk. *vrhcaby* będącego półkalką z śrwniem. złożenia *wurfzabel* ‘gra w kości’ (*wurf-* ‘rzut’ przetłumaczone jako czesk. *vrh-* od *vrhat* ‘rzucać, ciskać’, *zabel* ‘tablica do gry’) BorSEJP, 678.

3. Przedmioty użytkowe

ФЛЯША ‘rodzaj naczynia, butla’ Bułyka, 338 (*И виде^eшы дѣвка вино и фляшы свѣ^mло, взл^eшы, напоила дитя 10; Сѣзмите тую фляшу сре^eреную, поⁿну пи^mя 67; Сѣⁿ сказаⁿ фляшу, в котороⁿ было пиво 68*)

Por. stpol. *flasza* (od XIV w.) ‘rodzaj naczynia na wino, butla’ *flaszka* zapożyczenie ze śrwniem. *vlasche* (niem. *Flasche*) ‘butelka’ BorSEJP, 150.

ОЛЬМАРЕЯ, АЛЬМАРИЯ, АРМАРИЯ ‘szafa, skrzynia’ Bułyka, 30 (*И отворыл одну олмарею, где стояли добрые питья 11*)

Por. stpol. *almaria, armaria* ‘w starożytności i średniowieczu: schowek w murze, szafa, skrzynia lub szkatuła do przechowywania broni i innych cennych przedmiotów: książek, dokumentów’ łac. *armarium* SWO.

КРЫШТАЛОВЫ ‘kryształowy’ Bułyka, 177 (*Шахи были кры^{шт}таловы, велми пекны 109*)

Por. pol. *kryształowy* ‘wykonany z kryształu’. Por. *kryształ* ‘przezroczyste, ciężkie szkło używane do wyrobu kielichów, wazonów itp.; też: wyrób z tego szkła’ SJP (gr. *krýstallos*) SWO.

4. Elementy stroju

САЯНЬ ‘sajan’ Bułyka, 294 (*Была на Трыщане злотоглавоваⁿ жупица и шата, а на Ижоте зеленого оксамиту саянь 68*)

Por. pol. *sajan* ‘krótka suknia żołnierska u starożytnych, przewiązana w pasie’, również ‘płaszcz, strój odświętny’ SJP; ‘obcisły męski kaftan z kwadratowym wycięciem przy szyi, z rękawami bufiastymi, zwięzającymi się od łokci, noszony w Europie do XVII w. głównie przez rycerstwo i dworzan’ (z wł. *saione* z łac. *sagum* ‘odzież żołnierska’) SWO.

ЖУПИЦА ‘kamizelka’ Bułyka, 115 (*Была на Трыщане злотоглавоваⁿ жупица и шата 68*)

Por. pol. *żupica* ‘rodzaj luźnego kaftana lub płaszcza; kitel, chałat’ SJP; *żupan* ‘staropolski ubiór męski noszony przez szlachtę, o kroju długiej sukni zapinanej na guziki, ze stojką i wąskimi rękawami’ (z wł. *giuppone, giubbone* z ar. *dżubba* ‘spodnia szata bawelniana’) SJP.

5. Pojęcia abstrakcyjne

ФОРТУНА ‘szczęście, powodzenie’ Bułyka, 339

1) ‘dobry los, szczęście, powodzenie’ (*И та^к или два д^ни, и прыгнала его форт^уна в Орленъдэю подъ оди^н гор^о 24; Не ме^нкаль у дворе ни тыдн^а – поеха^т форт^уны искати 55)*

2) ‘bogactwo, majątek, mienie’ (*Я ма^н великую форт^уну на свѣте, и^ж ма нацудне^ная панъна милуе^т 68)*

Por. pol. *fortuna* ‘majątek, bogactwo, mienie; szczęście, powodzenie, szczęśliwy los’ od łac. *fortuna* ‘los, przypadek; także *Fortuna* ‘rzym. bogini ślepego przypadku’ SWO.

КУНШТЬ ‘artyzm, mistrzostwo, doskonałość; sztuka, umiejętność’; ‘żart’ Bułyka, 181

1) ‘artyzm, mistrzostwo, doskonałość’ (*Коли е^т ту^н Женибра королевая а Ижота, гкажэ^т на^т Трыца^на кунш^ть 111)*

2) ‘żart, zabawa’ (*И коли ехали, была межы ними игра и куншты, якъ то межы рыцэры и молодыми людми 54; Господарине, буд^о то за кунш^ть: если бы тебе миловали тые два рыцэры, которого з ни^х бы ты хотѣла миловати – Паламидежа албо нѣго рыцэра 30)*

Por. pol. *kunst* (od XV w.) ‘wysoki poziom umiejętności, zdolności, mistrzostwo, doskonałość; zawód, rzemiosło’, zapożyczenie ze śrwniem. *kunst* ‘wiedza, znajomość, mądrość; zręczność, sztuka’ BorSEJP, 274.

ПАРСУНА ‘wygląd, oblicze, twarz’ Bułyka, 242, HSBM, 24, 253 (*Прошу т^а, пане, со^нми гел^мь з головы, неха^т быхъ парсуну твою видела 33; И они знали гелмы и гказали е^н парсуны 89; Ништо такъ не омылаеть, якъ парсуна чол^овеческа 109)*

Por. pol. *persona* (łac. *persona*) ‘człowiek, osoba’; ironicznie ‘osoba mająca duże znaczenie, ogólnie ceniona, poważana’ SJP.

МИСТЕРНЕ ‘w sposób kunsztowny, po mistrzowski’ Bułyka, 203 (*И дивилис^я королевы витези, я^к мисте^рне то^т латынени^н до кроля кину^т 109)*

Por. pol. *mistrz* ‘w sposób kunsztowny, wymyślny; precyzyjnie, artystycznie; umiejętnie, chytrze’ SJP. Por. *mistrz* (od XV w.) ‘człowiek przewyższający innych umiejętnością czegoś, biegłością w czymś; nauczyciel’, zapożyczenie z łac. *magister* ‘przełożony, kierownik, mistrz; nauczyciel’ prawdopodobnie za pośrednictwem stcz. *mistr* ‘mistrz, znawca, uczonec, nauczyciel’ (z redukcją pierwszej sylaby w często używanym tytule, analogicznie do *mość* < *miłość*) BorSEJP, 330.

2.2. Zapożyczenia południowosłowiańskie

Teza pierwszych badaczy zabytku, A. Brücknera i A. Wiesielowskiego, o „serbskim” pośrednictwie w przekładzie BT pojawiła się między innymi pod wpływem tytułu, którym objęto w poznańskim rękopisie tekst legendy o rycerzu Tristanie: *повесть о витезах с книгъ сѣрбскихъ*. Analizując przeniesione do słownictwa BT „serbizmy”, sposoby adaptacji włoskich nazw własnych, a także zawarte w fabule utworu elementy kultury Słowian południowych, A. Wiesielowski [1888, s. 228] sugeruje, iż miejscem translacji z protografu włoskiego mogła być Dalmacja, dokładniej Dubrownik (dawna Ragusa) i okolice. W warstwie leksykalnej starobiałoruskiego przekładu zidentyfikował on wyrazy, które określił mianem serbizmów. Do grupy tej badacz zaliczył między innymi leksemy: *белегъ* ‘znamię, *нѣякъ* ‘słabo, lekko’, *племя* ‘ród, *част(ь)* ‘cześć, honor’, *кружки*, obok częściej poświadczonego *шранки* ‘szranki’, *отокъ* obok *островъ* ‘wyspa’ [Wiesielowski, 1888, s. 126].

Weryfikacja wymienionych leksemów przeprowadzona z uwzględnieniem współczesnych źródeł etymologicznych pozwoliła potwierdzić w znacznym stopniu ustalenia Wiesielowskiego w kwestii ich genezy, jednak część wyrazów potraktowanych przez badacza jako „serbizmy” odznacza się szerszym (niż tylko serbski) zasięgiem występowania. Z pewnością południowosłowiańską proveniencję wykazują leksemy:

БЕЛЕГЪ ‘herb’ (*Щы^m ... былъ бѣ³ много белега, не та⁶, якъ иные щыты 59*)

Por. bułg. *бѣлег*, serb./chor. *билег* ‘znak, symbol’, cs. *бѣльгъ*; zapożyczenie z języków turecko-tatarskich: *bilgü* ‘znak’ Vasm, I, 147.

ВЕДРО wyraz użyty w znaczeniu ‘żagiel’ (*Наради ми доброе су^oно и поставъ ... одно ле^oкое ведро 23*)

Por. serb./chor. *jèdro* ‘żagiel’ Vasm, IV, 548, scs i serb./chorw. *jedro* ‘żagiel’ – wtórne znaczenie (< *je/ja* + *dro* < *e-dhro) ERHSJ, 769.

Historyczny słownik języka białoruskiego nie uwzględnia takiego znaczenia leksemu, a przywołując ilustrację tekstową z BT, określa znaczenie wyrazu *ведро* jako ‘wiadro’ (HSBM, 3, 61).

ЧАСТ(Ь) ‘cześć, honor, szacunek, godność, zaszczyt’ (*За ча^{cm} Бо^ю да^u ми оди^u даръ 113*)

Por. serb./chorw. *čast*, scs *чъсть* ERHSJ, 1, 298, *част* ‘cześć, honor’ Vasm, IV, 350.

Tekst BT dokumentuje również wyrazy o niejasnym znaczeniu, których interpretacji szukać należy przypuszczalnie również na gruncie leksyki południowosłowiańskiej:

ГОРАТАНСКИЙ / ГОРОТИНСКИЙ танецъ

Видечы па^нны такое веселье, та^нцовали горотински^н тане^н, за добро^н п^ну Трыца^ну, говоречы: „Прывель намъ па^н Трыца^н“, 8 чомъ намъ е^н п^нти и грати до ко^нца дне^н нашы^н!” 67; Въдаю^н Ижота обыча^н Трыцано^н, ижъ ему мило весе^не, и похватила королевую за р^нку и почала играти гората^нски^н танецъ велми пекне 103.

Nazwa tańca pojawia się w tekście BT w formie wariantywnej. *Горотинскии танецъ* wykonywany jest przez panny kornwalijskie na cześć Tristana, który przywozi królowi Markowi jego przyszłą żonę Izoldę, *горатанскии танецъ* tańczy Izolda, wzięwszy za rękę królową Żenibrę, by rozweselić rannego Tristana. A. Wiesiełowski [1881, s. 226] uważa, że jest to serbizm pochodzący od wyrazu *horo* (inaczej też *kolo*), używany na określenie tańca ludowego wywodzącego się z dawnych tańców kołowych. Pochodzi z Dalmacji i nadal zachowuje popularność na całym Półwyspie Bałkańskim. Wykonywany jest w formie koła. Badacz przywołuje też stosowny fragment z serbskiej powieści o Troi (tekst według F. Miklosicha), gdzie jest udokumentowana nazwa tego tańca, por. „Въ нѣкій днь поведе Елена царица дѣвица *хоро* играти” [Wiesiełowski, 1881, s. 226]. Por. serb./chor. (*h*)oro też *kolo* ‘taniec’, *hora* ‘korowód’. Od gr. χορός, łac. *chorus* ‘taniec’. Łączy się z gr. χορτας ‘gra, żart; radość, wesoła zabawa’ ERSJ, I, 679, bułg. *хорѡ* ‘taniec ludowy tańczony w kręgu’ (*играя хоро* ‘tańczy choro’) OR. **ГѢРАШЫ** (również *singulativum* **ГѢРАШЕЦЪ**)

А коли слышалъ, ижъ тые Долние островы полны людства, Иосифъ посла^н та^н набожныхъ люде^н обратати къ Богу наро^н. И обратили вси тые островы, кромѣ ѡного острова, которы^н сѧ зоветь ГѢрашы. И тамъ мало было иныхъ люде^н, то^нко ѡрашы, а па^н ихъ былъ ѡраше^н и мѣль дванадцать сыно^н, и вси были ѡрашцы 73.

W obszernym wywodzie etymologicznym na temat genezy tego wyrazu A. Wiesiełowski [1881, s. 226] stwierdza, że słowo *opujash* pochodzi z chorwackiego, częściej notowane jest na północy (poświadczone przez leksykografów kajkawskich Ivana Belostenca i Andreja Jambrešića, Vuk go nie ma) i oznacza ‘olbrzyma, giganta’, co zbliża go do wł. *orco*. Forma *Orasz*, oddana jako imię własne w BT, może być konsekwencją zniekształconego przez tłumacza zapisu *opujash*.

Por. chorwacko-kajkawskie, czakawskie *orijas* ‘olbrzym, gigant’ ERSJ; serb./chor. *orijāš* ‘olbrzym, wielkolud’.

СМЕРДОДУГЪ, СМЕРДОДУГА, СМЕРДОДУГИИ поганин

Таковы^и обыча^и мае^и Смер^додуги^и погани^и: хто ъ его пристанищю пристане^и, ко^ждого витеза велми ласкаве будеть пры^имовати. А коли буде^и пе^рва стража ночи, ѡкинеть витеза на острые муки 114; И пры^иде Смер^додуга погани^и ѡло^жницу къ жо^ие свое^и 114.

Epizod w BT o poganinie *Smerdodugu* nawiązuje, zdaniem A. Wiesielowskiego [1888, s. 228], do jednej z legend Dubrownika o podstępny korszaku, który zwabiał do siebie przybyszów, by następnie poddawać ich torturom. Wzmianki o nim zachowuje między innymi piętnastowieczna włoskojęzyczna kronika Dubrownika, w której ów korszak określany jest mianem *Swardoduxzi* (*Swardoduxzi*), paralelnie również jako *Saragino spuzente* oraz *puzzolente* (wł. ‘cuchnący’). Zgodnie z legendą dubrowiczanie uwolnieni zostali spod władzy okrutnego korszaka przez rycerza Rolanda, a świadectwem lokalnej pamięci o tym wydarzeniu jest średniowieczna kolumna Rolanda – symbol wolności i niezależności miasta – zachowana na jednym z placów Dubrownika.

Analogię do tego wydarzenia odnajdziemy w tekście białoruskim, w którym Tristan równie bohatercko uwalnia rycerzy od ich ciemności *Smerdoduga*. A. Wiesielowski [1888, s. 228] dostrzega tu pewną paralelę do obrazu Tatarów w eposie staroruskim, gdzie przedstawia się ich jako „śmierdzących” pogan i określa się *Smorodowiczami*, *Smaradonowiczami*.

Por. scs. *смръдъ* ‘chłop, człowiek prosty, poddany’, prsl. *smьrdъ od *smьrděti ‘śmierdieć, wydawać nieprzyjemną woń’ Vasm, III, 685, SJS, IV, 132.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawiony w artykule ogłęd wybranych cech graficzno-fonetycznych, fleksyjnych i leksykalnych *Białoruskiego Tristana* pozwala na sformułowanie kilku ogólnych wniosków dotyczących stanu języka starobiałoruskiego w utworach literatury przekładowej XVI wieku. Tekst przekładu odzwierciedla złożoność problematyki ortograficznej okresu otwierającego długi proces normalizacji pisowni starobiałoruskiej, podporządkowanej z jednej strony rygorom tradycji cerkiewnosłowiańskiej, z drugiej zaś poszukującej sposobów graficznego dokumentowania cech żywego języka. W zakresie zjawisk znajdujących uzasadnienie w białoruskiej fonetyce wyróżniają się procesy, których graficzna realizacja w postaci dużej liczby poświadczeń tekstowych dowodzi zaawansowanego stopnia ich rozwoju – na przykład dyspalatalizacja spółgłosek funkcjonalnie miękkich i [r’], niezgłoskotwórczy charakter [u] po samogłosce na początku

morfemu i wyrazu, proteza [v-] oraz takie, które są cechami słabiej osadzonymi w wymowie ze względu na niższą frekwencję zapisów w tekście (np. akanie).

Zabytek stanowi również wartościowe źródło dokumentujące stan fleksji starobiałoruskiej z silnie zaznaczoną tendencją do przekształceń, które przybliżają poszczególne kategorie morfologiczne do współczesnego systemu (np. zaawansowane procesy adverbizacji form na *-uczy/-eczy*, *-wszy*, z których wykształciły się białoruskie imiesłowy przysłówkowe).

W zakresie słownictwa ujawnia się wyraźne dążenie autora BT do korzystania z nowych środków leksykalnych wynikających z potrzeb nominacyjnych – nazywania nowych realiów, zjawisk, przedmiotów związanych z życiem, rzemiosłem wojennym i rozrywkami stanu rycerskiego. Warstwa leksykalna utworu okazuje się być szczególnie interesująca ze względu na duże nasycenie zapożyczeniami polskimi (w artykule omówiono grupę pożyczek przez medium polskie), obecne jest też słownictwo z redakcji południowosłowiańskiej, być może i z protografu włoskiego. Oprócz zasygnalizowanych już przez pierwszych badaczy zabytku „serbizmów” tekst kryje w sobie pewne zagadki leksykalne trudne do jednoznacznej interpretacji i wymagające dokładniejszych studiów etymologicznych, co być może ułatwiłoby lokalizację niezachowanej tzw. serbskiej redakcji. Na jej istnienie jako hipotetycznego łącznika między tekstem włoskim i białoruskim⁸ wydaje się wskazywać między innymi genetycznie południowosłowiańskie słownictwo, ograniczone zasięgiem występowania do terenów bałkańskich, które odegrały rolę swoistego przekaźnika w transmisji literatury zachodnioeuropejskiej na ziemię Słowian wschodnich.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Skróty konwencjonalne

ar.	– arabski
bułg.	– bułgarski
czes.	– czeski
gr.	– grecki
łac.	– łaciński
psł.	– prasłowiański
serb./chor.	– serbski/chorwacki

⁸ Istnienia „tajemniczego łącznika południowosłowiańskiego” nie wyklucza również polski slawista B. Zieliński, analizujący słowiańskie drogi legendy o Tristanie i Izoldzie [2018, s. 408–412].

- stcz. – staroczeski
strus. – staroruski
śrwniem. – średnio-wysoko-niemiecki

Źródła

- BorSEJP – BORYŚ Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- ERHSJ – SKOK Petar, 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, <https://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&ukaesrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjEh-KYsPPZAhUED5oKHdFtAwwQFgg0MAE&url=https%3A%2F%2Fwww.scribd.com%2Fdoc%2F32934467%2FPetar-Skok-Etimologijski-Rjecnik-Hrvatskoga-Ili-Srpskoga-Jezika&usg=AOvVaw0UrliSKctZgQIk3cKq8UpV> (dostęp: 17.03.2018).
- HSBM – ŻURAUSKI Arkadz', red., 1982–2017, *Historyczny słownik białaruskaj mowy*, t. 1–37, Białaruskaja nawuka, Minsk.
- OR – *Onlajn Recznik*, <http://www.onlinerechnik.com/> (dostęp: 4.04.2018).
- SJP – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 2.09.2017).
- SJS – KURZ Josef, red., 1958–1959, *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, t. I–III, Nakl. Československé akademie věd, Praha.
- SWO – SOBOL Elżbieta, red., 1996, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Vasm – FASMER Maks, 1986–1987, *Etimologiczeskij słowar' ruskogo jazyka*, pieriewod s niemieckiego O.N. Trubaczewa, s dopólnienijami, t. I–IV, Progress, Moskwa.

BIBLIOGRAFIA

- BODIANSKIJ Osip M., 1846, *O poiskach moich w Poznanskoj publicznoj bibliotekie, w: Cztenija w Obszczestwie istorii i driewnostiej rossijskich pri Moskovskom uniwersitietie*”, kn. I, Uniwersitetskaja tipografija, Moskwa, s. 3–32.
- BRAZGUNOU Aleś (układ. pradm., kamient.), 2009, *Białaruskija Aleksandryja, Troja, Tryszczan. Pierakładnaja bieletrystyka Białarusi XV–XVII stst.*, Białaruskaja nawuka, Minsk.

- BRAZGUNOU Aleś, 2013, *Europejski romans historyczny i rycerski w przekładach białoruskich XV–XVII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. IX, s. 9–30.
- BRÜCKNER Aleksander, 1886, *Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen*, „Archiv für slavische Philologie”, Bd. IX, s. 345–391.
- BULYKA Alaksandr, 1972, *Daunija zapazyczanni bielaruskaj mowy*, Nawuka i technika, Minsk.
- CITKO Lilia, 2017, *Starobiałoruski Tristan w zbiorach Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu – uwagi o języku rękopisu*, „Slavia Orientalis”, t. LXVI, nr 2, s. 359–372.
- GRACIOTTI Sante, 1971, *Hrvatska glagoljska književnost kao kulturni posrednik između evropskog Zapada i istočnih Slavena*, „Slovo”, nr 21, s. 305–323.
- JASIŃSKA-SOCHA Teresa, 1979, *System fleksyjny starobiałoruskich zabytków II połowy XVI wieku (Opowieść o Tristanie, Opowieść o Bowie)*, w: „Monografie slawistyczne” nr 41, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- KARAŚ Halina, 1996, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Elipsa, Warszawa.
- KARSKIJ Jewfimij, 1921, *Bielorusy*, t. 3, *Oczerki słowiesnosti bieloruskiego plemieni. 2. Staraja zapadnorusskaja pismienność*, 12-ja Gosudarstwienaja tipografija, Pietrograd.
- KIPEL Zora, 1988, *Introduction*, w: *The Byelorussian Tristan*, trans. Z. Kipel, Garland Library of Medieval Literature, vol. 59, series B, Garland Publishing, New York–London.
- MICHNIEWICZ Arnold, red., 1994, *Bielaruskaja mowa. Encykłapiedyja*, Bielaruskaja encykłapiedyja, Minsk.
- SGAMBATI Emanuela, 1977–1979, *Note sul Tristano bielorusso*, „Ricerche Slavistiche”, vol. 24–26, s. 33–53.
- SMUŁKOWA Elżbieta, 1988/2002, *O polsko-białoruskich związkach językowych w aspekcie czasowym i terytorialnym*, w: J. Tomaszewski, E. Smułkowa, H. Majecki, red., *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, przedruk w: *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 293–305.
- WALCZAK Bogdan, 1999, *Zapożyczenia leksykalne: teoria i metodologia badań*, w: B. Nowowiejski, red., *Polszczyzna północno-wschodnia 2*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 69–107.

WIESIEŁOWSKI Aleksandr N., 1888, *Bielorusskija powiesti o Tristanie, Bowie i Attile w Poznanskoj rukopisi konca XVI wieka*, „Sbornik Otdielenija russkago jazyka i słowiesnosti Impieratorskoj Akademii Nauk”, t. 44, № 3, Tipografija Impieratorskoj Akademii Nauk, Sankt-Pietierburg.

ZIELIŃSKI Bogusław, 2018, *Słowiańskie drogi legendy o Tristanie i Izoldzie*, w: L. Citko, oprac. i przekł., *Białoruski Tristan. Rękopis ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu*, Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, Poznań.

Lilia Citko

ŚWIECKA LITERATURA PRZEKŁADOWA XVI WIEKU –
ŹRÓDŁO DO BADAŃ HISTORII JĘZYKA BIAŁORUSKIEGO
(NA PODSTAWIE PRZEKŁADÓW ROMANSÓW RYCERSKICH)

Streszczenie

W artykule analizowane są wybrane zagadnienia z zakresu fonetyki, fleksji i słownictwa w tekście starobiałoruskiego przekładu romansu rycerskiego (tzw. *Białoruskiego Tristana*), który zachował się w rękopiśmiennym kodeksie Raczyńskich z XVI wieku. Szczególną uwagę zwrócono na leksykę zapożyczoną, omówiono głównie pożyczki przez medium polskie z innych języków (łacina, włoski, niemiecki, czeski). Korzystanie przez tłumacza z tych środków leksykalnych uzasadnione było potrzebami nominacyjnymi związanymi z opisem życia, rzemiosła wojennego, rozrywek stanu rycerskiego, a także pojęć ogólnych. Rodzimy zasób leksyki – wobec braku opisywanych desygnatów – okazał się bowiem niewystarczający do nominacji nowych realiów, zjawisk czy przedmiotów. Scharakteryzowano również słownictwo o proveniencji południowosłowiańskiej, a jego obecność może być argumentem przemawiającym za tezą o istnieniu tzw. redakcji serbskiej *Tristana*.

SIXTEENTH CENTURY SECULAR TRANSLATED LITERATURE –
WITH REFERENCE TO THE STUDY OF THE HISTORY
OF THE BELARUSIAN LANGUAGE (BASED ON TRANSLATIONS
OF CHIVALRIC ROMANCES)

Summary

In the article selected phonetic, inflexional and lexical questions concerning Old Belarusian translations of chivalric romances (based on the so-called *Belarusian Tristan* preserved in the 16th century manuscript of the Raczyński Codex) have been analyzed. Special attention has been focused on lexical borrowings. Main loanwords from other languages (Latin, Italian, German, Czech) through the Polish medium have been discussed. The usage of such lexical devices was justified by the nominal needs connected with the description of life, warfare, knights' activities as well as general concepts. A native lexical inventory was inadequate to nominate new realities, phenomena or objects. Vocabulary of South Slavonic origin, the presence of which may serve as evidence of the existence of a Serbian version of *Tristan* has also been described.